

Funkcja edukacyjna archiwów w świetle polskiego prawa archiwalnego¹

dr Tomasz Matuszak

Dyrektor Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim,
główny specjalista w Narodowym Instytucie Samorządu Terytorialnego

Wprowadzenie

Na wstępie niniejszych rozważań należy określić, co należy rozumieć przez funkcję edukacyjną archiwów. Jest to o tyle istotne, że szeroko rozumiane archiwa, a archiwa państwowe w szczególności (dział rządowej administracji specjalnej), w toku swojej działalności realizują od dziesięcioleci pewien kanon zadań. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim: gromadzenie i zabezpieczanie wszelkich materiałów archiwalnych niezależnie od ich wytwórców, formy, postaci i okresu w jakim zostały wytworzone, opracowywanie archiwaliów wieczystego przechowywania zgromadzonych w zasobach archiwów oraz ich udostępnianie, m.in. na potrzeby prowadzonych badań naukowych. Obecnie realizowana funkcja edukacyjna archiwów, utożsamiana przez wiele lat z udostępnianiem, popularyzacją czy działalnością kulturalno-oświatową, doczekała się swoistego wyróżnienia wśród wielu innych. Zatem funkcja edukacyjna archiwów za Agnieszką Rosą jest obecnie rozumiana jako *zespół zadań stojących przed placówkami archiwalnymi, mających na celu poszerzenie*

*zakresu wiadomości, podnoszenie poziomu umiejętności i kształtowanie pożądanych postaw społeczeństwa za pośrednictwem określonych działań edukacyjnych*². Funkcja edukacyjna archiwów w obecnej postaci jest realizowana od 2010 roku. Jednak działalność o takim charakterze archiwa państwowe realizowały przez cały okres swojego funkcjonowania. Jej odzwierciedlenie znaleźć możemy również w podstawowych aktach prawnych, jakie regulowały kwestie działalności archiwów państwowych w Polsce począwszy od 1918 roku. Warto w tym miejscu przybliżyć zagadnienia, jak taka działalność była spostrzegana w świetle polskiego prawa archiwalnego.

Podstawy prawne działalności w latach 1918-1983

Jeszcze przed formalnym odzyskaniem niepodległości przez Polskę, podjęto pierwsze działania zmierzające do celowo do zorganizowania scentralizowanej sieci archi-

¹ Niniejszy materiał stanowi fragment rozważań autora publikowanych na łamach: T. Matuszak, *Funkcja edukacyjna archiwum – podstawy prawne i działalność na przykładzie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego”, Nr 2 (4), Warszawa 2016, s. 129-145.

² Za: A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012, s. 9 i 34. Rosa zwraca uwagę, że na taką formę realizacji zadań archiwów państwowych w Polsce, w zakresie rozwoju teorii i dydaktyki działalności edukacyjnej, zwrócono uwagę dopiero w 2007 roku. Tamże, s. 20-21. Zob. również: A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów – stan badań i definicja*, „Archeion” 2010, t. 111, s. 331-351; też, *Funkcja edukacyjna archiwów. Pojęcie i zakres*, [w:] *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak i M. Strzelecka, Toruńskie Spotkania Dydaktyczne, t. IV, Toruń 2007, s. 15-20.

wów państwowych³. Już w kwietniu 1917 roku Departament Polityczny Tymczasowej Rady Stanu (dalej: TRS) powołał do życia Komisję Archiwalną⁴. Kilka miesięcy później, tj. 12 września 1917 roku weszła ona w skład nowo utworzonego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP)⁵. W styczniu 1918 roku Komisja Archiwalna została przekształcona w referat, a następnie w Wydział Archiwów Państwowych (dalej: WAP). Rzeczywistą działalność, pod kierunkiem Stefana Ehrenkreutza, rozpoczął on jednak dopiero z dniem 10 kwietnia tego roku. Zarówno WAP, jak i również organ opiniotwórczy i doradczy w dziedzinie archiwistyki jakim była Rada Archiwalna, miały za zadanie opracować pierwszą ustawę regulującą organizację i funkcjonowanie tworzonej od podstaw sieci archiwów państwowych. Efektem podjętych prac był *Reskrypt Rady Regencyjnej z dnia 31 lipca 1918 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami* (dalej: *Reskrypt*)⁶. Dokument ten pomimo tego, że spotkał się z krytyką ówczesnego środowiska archiwalnego, regulował podstawowe kwestie związane z działalnością sieci archiwów państwowych i ich organizacją oraz wszystkie aspekty związane wówczas z zabezpieczaniem archiwaliów. W zakresie zadań i kompetencji, jakie przewidziano w treści *Reskryptu* do realizacji przez WAP i archiwa państwowe, zwrócono również uwagę na

działalność na takich polach jak poradnictwo archiwalne, działalność naukowa i informacyjna. Już w art. 2 określono, że w ramach zadań realizowanych przez WAP będzie m.in. *udzielanie rady i pomocy w sprawach związanych z ochroną i przechowywaniem (...) zabytków*⁷. Archiwa państwowe miały natomiast m.in.: udostępniać do badań archiwalnych wszelkie dokumenty znajdujące się w ich zasobach (art. 8), dokonywać kwerend i poszukiwań archiwalnych (art. 10) oraz współdziałać w pracy naukowej poprzez udostępnianie archiwaliów drogą ich publikacji (art. 11). Pomimo, że formalnie nie użyto sformułowania „edukacja” czy „działalność oświatowa” w dzisiejszym rozumieniu, domyślać się należy że w toku działalności archiwów przewidywano również i takie zadania, i tak też zapewne powyższe zapisy *Reskryptu* były interpretowane. Realizować je miała ówczesna sieć archiwów zlokalizowanych w Warszawie (Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Akt Dawnych, Archiwum Skarbowe, Archiwum MWRiOP, Archiwum Wojskowe) oraz archiwa tzw. prowincjonalne w Lublinie, Piotrkowie i Płocku.

Kolejnym aktem prawnym, który na długo uregulował funkcjonowanie sieci archiwalnej w Polsce, był *Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami* (dalej: *Dekret*)⁸. Treść *Dekretu* zawarta została w dziesięciu rozdziałach, poświęconych poszczególnym zagadnieniom związanym z organizacją WAP i sieci archiwalnej oraz ich funkcjonowaniem. Sam *Dekret* pokrywał się niemal dokładnie z treścią wydanego wcześniej *Reskryptu*. Dokonano w nim jedynie niezbędnych poprawek, które wyniknęły ze zmiany sytuacji politycznej, jaka powstała po 11 listopada 1918 roku⁹. Zarówno w myśl zapisów, które znalazły się w *Reskrypcie*, jak i w tych samych artykułach *Dekretu*, archiwa państwowe zobowiązane zostały do współpracy zarówno z instytucja-

3 Szerzej na temat podstaw prawnych i organizacji sieci archiwów państwowych w pierwszych latach II RP zob.: T. Matuszak, *Archiwa państwowe II Rzeczypospolitej – podstawy prawne i organizacja*, [w:] *Różne oblicza historii. Studia i szkice*, red. J. R. Budziński i T. Matuszak, Piotrków Trybunalski 2012, s. 261-280; I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.

4 Na czele Komisji Archiwalnej TRS, w skład której wchodził przede wszystkim historycy warszawscy, stał Marceł Handelsman. Funkcję sekretarza pełnił Wincenty Łopaciński, a członkami byli: Ignacy Tadeusz Baranowski, Stefan Ehrenkreutz, Marian Krzesimowski, Antoni Rybarski oraz Witold Kamieniecki – wicedyrektor Departamentu Spraw Politycznych i Bohdan Chełmicki – delegat Departamentu Sprawiedliwości. Za: T. Manteuffel, *Archiwa państwowe w minionym pięćdziesięcioleciu*, „Archeion” 1968, t. 50, s. 9; A. Tomczak, *Zarys dziejów archiwów polskich*, wyd. 2, Toruń 1982, s. 169.

5 Przekształcenia organizacyjne związane były z rozwojem sytuacji politycznej, kiedy to w sprzyjających warunkach z dniem 1.10.1917r. administracja szkolna jako pierwsza przeszła pod zarząd władz polskich i podlegała władzy Rady Regencyjnej. Zastąpiła ona dotychczas funkcjonującą TRS. Za: T. Matuszak, *Archiwa państwowe...*, s. 262.

6 Omawiany *Reskrypt* został ogłoszony drukiem w „Monitorze Polskim” nr 116 z dn. 7.08.1918r. oraz Dzienniku Urzędowym MWRiOP z 1918r., nr 6, poz.1. Pełen tekst dostępny jest w: S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988, poz. 1, s. 9-20.

7 W myśl *Dekretu Rady Regencyjnej z dn. 31.10.1918r. o opiece nad zabytkami kultury i sztuki* (Dz. Urz. MWRiOP 1918, nr 7, poz. 2), w art. 18 lit. e, druki, archiwalia, rękopisy zwykłe i ozdobne oraz oprawy ksiąg uznane zostały za zabytki ruchome.

8 *Dekret* został ogłoszony w „Dzienniku Praw Państwa Polskiego” z 1919r., nr 14, poz. 182. Tekst dostępny jest w: S. Sierpowski, D. Matelski, dz. cyt., poz. 3, s. 31-40. Pełen tekst *Dekretu* wraz z materiałem ilustracyjnym (5 fotokopii) został również opublikowany w tomie 50 „Archeionu”, zob.: *Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 31 lipca 1918r. i 7 lutego 1919r.*, „Archeion” 1968, t. 50, s. 27-40.

9 T. Matuszak, *Archiwa państwowe...*, s. 265.

mi państwowymi, samorządem terytorialnym, jak i osobami prywatnymi, w zakresie pracy naukowej. Miała ona być realizowana ze strony archiwów, poprzez udostępnianie materiałów archiwalnych do ich publikacji oraz szeroko rozumiane udostępnianie archiwaliów badaczom. Również Rada Archiwalna została włączona do realizacji zamierzeń naukowych, m.in. poprzez rozpatrywanie programów wydawniczych, jakie miały być zgłaszane przez poszczególne archiwa, za pośrednictwem WAP MWRiOP. Archiwa jako instytucje gromadzące w swoich zasobach archiwalia, wytworzone przez aktotwórców różnej proweniencji, w myśl art. 10 miały wykonywać kwerendy archiwalne na zlecenie użytkowników oraz sporządzać odpisy, rejestry i tłumaczenia dokumentów obcojęzycznych. Archiwa zostały również zobowiązane, w myśl kolejnego artykułu, do edycji dokumentów znajdujących się w ich zasobach.

Aktywność na tym polu przejawiałały głównie placówki duże, zlokalizowane w stolicy, takie jak np. Archiwum Główne Akt Dawnych. W instytucji tej, pracowali wybitni archiwiści o doskonałym przygotowaniu zawodowym. Wśród nich wymienić można, m.in.: dyrektora Józefa Siemieńskiego, Jadwigę Karwasińską, Adama Wolffa i Antoniego Walewandra¹⁰. Obok archiwów warszawskich, spośród analogicznych placówek zlokalizowanych poza stolicą, na polu prowadzonych badań naukowych wyróżniały się archiwa we Lwowie, Poznaniu, Wilnie, Lublinie i Krakowie. W okresie międzywojennym w oparciu o archiwalia powstało wiele prac z zakresu nauk pomocniczych historii, historii ustroju i historii Polski oraz edytorstwa źródeł. Działalności naukowej na taką skalę, niestety nie prowadziły małe archiwa państwowe zlokalizowane poza Warszawą, które posiadały najczęściej jednoosobową (merytorycznie) obsadę etatową. Zamiast tego, w miarę skromnych możliwości prowadziły one działalność popularyzatorską poprzez organizowanie prezentacji dokumentów oraz publikując drobne artykuły w prasie lokalnej o tematyce historycznej¹¹.

Pomimo wielu trudności, od początku lat 20-tych XX wieku można było zaobserwować rosnące zainteresowanie zarówno badaczy, jak i instytucji o zasięgu regionalnym,

zasobem archiwalnym zgromadzonym w archiwach państwowych. Stopień i zakres wykorzystania archiwaliów, zależał w dużej mierze od stopnia opracowania zasobu, a co za tym idzie dostępu do dokumentów. Rosnące zainteresowanie zgromadzonymi archiwaliami, możemy prześledzić na przykładzie Archiwum Głównego Akt Dawnych. W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości z jego pracowni korzystało zaledwie kilku lub kilkunastu użytkowników. W pierwszej połowie lat 20-tych odnotowano liczbę użytkowników wahającą się pomiędzy 68 a 92 osoby, a w latach 1925-1926 odnotowano już ponad stu korzystających w skali roku. Łącznie w latach 1918-1926 z zasobu i pracowni tego archiwum korzystało 580 użytkowników. W latach 30-tych XX wieku liczba ta kształtowała się na poziomie od 182 do 187 osób rocznie, wśród których rosła również liczba cudzoziemców korzystających z zasobu archiwum (13 do 17 osób rocznie)¹². W latach 1936-1938 ze wszystkich archiwów państwowych w Polsce skorzystało w celach naukowych 4396 osób, które odwiedziły pracownie naukowe i czytelnie 47 313 razy. Badaczom tym udostępniono łącznie 127 070 tomów akt¹³. Inną formą działalności archiwów państwowych w tym okresie były samodzielne publikacje naukowe pracowników, które zazwyczaj nie były jednak wydawane pod egidą instytucji, w których byli oni zatrudnieni¹⁴.

Lata 1939-1945 nie sprzyjały prowadzeniu działalności naukowej czy edukacyjnej w jakiegokolwiek formie czy postaci. Również pierwsze lata po II wojnie światowej nacechowane były przede wszystkim prowadzeniem rejestracji strat i szkód wojennych oraz działalnością archiwów państwowych w zakresie rewindykacji, repartycji i restytucji materiałów archiwalnych. Istotny z punktu widzenia archiwów był natomiast rok 1951. Zmiany jakie wówczas zaszły w strukturze sieci archiwów państwowych, spowodowane były przemianami jakie zachodziły w naszym państwie, włącznie z nowym podziałem administracji terenowej. *Dekret z dnia 29 marca 1951 roku o archiwach*

¹² Tamże, s. 313-315.

¹³ *Archiwa polskie zagrożone*, wyd. 2, Warszawa 1939, s. 7.

¹⁴ Działalność taka wynikała m.in. z zapisów zawartych w § 9, 10 i 12 regulaminu *Obowiązki urzędników archiwalnych*, który wszedł w życie 25.02.1919r. Zob.: R. Piechota, B. Jagiełło, M. Motas, *Pierwsze protokoły Rady Archiwalnej (1918-1922)*, cz. 2, *Regulaminy archiwalne*, „Teki Archiwalne” 1971, t. 13, s. 186-188.

¹⁰ Z. Chmielewski, *Polska myśl archiwalna w XIX i XX wieku*, Warszawa – Szczecin 1994, s. 63.

¹¹ I. Mamczak-Gadkowska, dz. cyt., s. 343.

państwowych (dalej: *Dekret*)¹⁵, miał stanowić podwaliny pod nową organizację państwowej służby archiwalnej i uchylał obowiązujący do tego momentu *Dekret z 7 lutego 1919 roku*. W jedenastu, stosunkowo krótkich artykułach starano się zawrzeć najistotniejsze zagadnienia związane z działalnością placówek archiwalnych w kraju¹⁶. Ten akt prawny wprowadzał w życie model w pełni scentralizowanej służby archiwalnej. W myśl art. 4 *Dekretu*, zadania archiwów państwowych obejmowały: zabezpieczanie, gromadzenie i scalanie materiałów archiwalnych; rejestrację, porządkowanie, przechowywanie i udostępnianie archiwaliów; nadzór nad składnicami akt; prace naukowo-badawcze i wydawnicze w zakresie archiwistyki i źródeł archiwalnych. Swoistym novum w terminologii archiwalnej, było wprowadzenie pojęcia *państwowego zasobu archiwalnego*, co w świetle przedstawionych powyżej zadań archiwów rozszerzało znacznie dotychczasowy zakres obowiązków tych instytucji, szczególnie w zakresie kontroli i nadzoru nad składnicami akt w urzędach (obecnie archiwach zakładowych)¹⁷. Odrębne przepisy regulujące kwestie ówczesnych kadr archiwów państwowych, weszły w życie w późniejszym okresie czasu¹⁸. Działalność archiwów państwowych w zakresie inicjatyw o charakterze kulturalno-oświatowym, według nowej nomenklatury, obejmowała m.in. zadania popularyzujące zasób archiwalny w kontekście wybranych wydarzeń historycznych. Sam termin „praca kulturalno-oświatowa” był zapożyczeniem pochodzącym z terminologii stosowanej w ZSRR. Działalność w tym zakresie obejmowała przez kilka kolejnych dziesięcioleci m.in.: wystawy archiwalne, prelekcje, pokazy i lekcje historii. Z czasem termin ten został wyparty przez inny, a mianowicie „działalność

popularyzatorska”¹⁹. Niezależnie jak działalność ta była nazywana, w dużej mierze służyła umacnianiu w świadomości społeczeństwa wiedzy na temat dziejów archiwów polskich i ich zasobów oraz historii ruchu robotniczego, kształtowaniu i utrwalaniu demokracji ludowej, a także historii stosunków społecznych i gospodarczych, zazwyczaj w jedynym słusznym ówczesnie kierunku. Działalność archiwów państwowych w tym zakresie ilustrują liczne sprawozdania z wystaw, prelekcji i tym podobnych inicjatyw, jakie publikowane były na łamach fachowego periodyku o tematyce archiwalnej, a mianowicie „*Archeionu*”²⁰. Inną formą działalności, informującą społeczeństwo o roli i zadaniach archiwów państwowych oraz ich zbiorach były obchodzone nieregularnie od końca lat 50-tych XX wieku tzw. „Tygodnie Archiwów”²¹.

Podstawy funkcji edukacyjnej po 1984 roku

Współcześnie formy i metody pracy w ramach realizowanej funkcji edukacyjnej archiwów, regulują aktualnie obowiązujące normy prawne. Podstawowe zapisy m.in. w tym zakresie, zawarte są w *Ustawie z dnia 14 lipca 1983 roku o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*²² (dalej: *ustawa archiwalna*), która zastąpiła *Dekret z roku 1951*. Ustawa archiwalna pomimo transformacji ustrojowej, jaka miała miejsce po 1989 roku, nadal jest podstawowym aktem prawnym regulującym niemal wszystkie kwestie postępowania z dokumentacją i materiałami archiwalnymi. Do zakresu działania archiwów państwowych okre-

15 Dz. U. RP 1951, nr 19, poz. 149. Treść *Dekretu* dostępna jest m.in. w: S. Sierpowski, D. Matelski, dz. cyt., poz. 21, s. 117-118.

16 *Dekret ten był wielokrotnie poddawany analizie. Zob. m.in.: M. Bielińska, Dekret z 29 III 1951 r. o archiwach państwowych a ustawy archiwalne innych krajów socjalistycznych, [w:] Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych. Materiały z sesji, Łódź, 10 listopada 1979r., red. A. Tomczak, Warszawa 1981, s. 37-55.*

17 M. Bielińska, *Rozwój sieci archiwalnej w Polsce Ludowej w latach 1944-1953*, „*Archeion*” 1955, t. 24, s. 11.

18 Miało to miejsce dopiero w 1958 roku. Zob.: *Rozporządzenie Rady Ministrów PRL z dnia 19 września 1958r. w sprawie ustalenia stanowisk służbowych, kwalifikacji i uposażeń pracowników służby archiwalnej zatrudnionych w archiwach państwowych*. Dz. U. PRL 1958, nr 60, poz. 301.

19 Szerzej: A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012, s. 13 i nn.

20 Zob. m.in. dział 7. *Popularyzacja archiwów i archiwaliów* (lit. a i b), [w:] *Spis rzeczy zawartych w pierwszych pięćdziesięciu tomach „Archeionu” I (1927)-L (1968)*, oprac. R. Piechota, Warszawa 1969, s. 38-43 oraz dział II, lit. C, pkt. 8 – *Popularyzacja archiwów i archiwaliów*, [w:] *Bibliografia zawartości tomów I-C. Dodatek do tomu C „Archeionu”*, oprac. R. Piechota, Warszawa 2000, s. 78-86. Por.: J. Pakulski, R. Piechota, B. Ryszewski, *Bibliografia archiwistyki polskiej do roku 1970*, oprac. pod kierunkiem A. Tomczaka, Warszawa – Łódź 1984.

21 Szerzej na temat pierwszych „Tygodni Archiwów” zob.: A. Ptaśnikowa, *Tydzień Archiwów (7-14 września 1958)*, „*Archeion*” 1959, t. 30, s. 168-179; P. Bańkowski, *Tydzień Archiwów*, „*Archeion*” 1964, t. 40, s. 293-294; tenże, *Plan obchodów Trzeciego Tygodnia Polskich Archiwów Państwowych*, „*Archeion*” 1968, t. 49, s. 153-155. Na temat obchodów „Tygodni Archiwów” w następnych latach więcej na łamach kolejnych tomów „*Archeionu*”.

22 Dz. U. 2020, poz. 164.

ślonych przede wszystkim w art. 28 *ustawy archiwalnej* należą: kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego; ewidencja, przechowywanie, opracowanie, zabezpieczenie i udostępnianie materiałów archiwalnych należących do ich zasobu archiwalnego; kontrola postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego w archiwach zakładowych, w składnicach akt oraz jednostkach organizacyjnych z powierzonym zasobem archiwalnym; wydawanie uwierzytelnionych odpisów, wypisów, wyciągów i reprodukcji przechowywanych materiałów, a także zaświadczeń na podstawie tych materiałów; prowadzenie prac naukowych oraz wydawniczych w dziedzinie archiwistyki i dziedzin pokrewnych; popularyzacja wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach oraz prowadzenie działalności informacyjnej; wykonywanie zadań określonych w ustawie lub odrębnych przepisach.

Zakres zadań zawarty w art. 28 *ustawy archiwalnej*, pomimo zachodzących zmian jest oczywiście nadal aktualny i realizowany przez obecnie funkcjonującą sieć archiwów państwowych. Jednak na chwilę obecną trudno nie dostrzec zachodzących w naszym społeczeństwie zmian. Polegają one m.in. na coraz większym zapotrzebowaniu społeczeństwa na szeroko rozumianą informację. Także tę zawartą w materiałach archiwalnych gromadzonych w archiwach państwowych, a do tej pory dostępnej tylko dla ograniczonej grupy odbiorców. Archiwa państwowe aby wyjść naprzeciw tym oczekiwaniom, a także być w zgodzie z innymi aktami prawnymi jako instytucje sektora finansów publicznych, opracowały w 2010 roku dokument pod nazwą *Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010-2020* (dalej: *Strategia*). Została ona ogłoszona w *Komunikacie nr 1/2010 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 23 grudnia 2010 roku*²³.

23 W pierwszych pracach nad tym dokumentem udział wzięli członkowie Kolegium przy Naczelnym Dyrektorsze Archiwów Państwowych oraz kierownicy i dyrektorzy komórek organizacyjnych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Ostateczny tekst dokumentu został zredagowany przez zespół w składzie: dr Barbara Berska (przewodnicząca), dr Jan Basta, Joanna Chojecka, Henryk Krystek, Ryszard Wojtkowski i Jerzy Grzebalski. Dokument ten zaopiniowała pozytywnie również Rada Archiwalna. Na temat wpływu *Strategii* na działalność archiwów państwowych zob.: T. Matuzak, *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*, [w:] *Nowe funkcje archiwów*, pod red.

Strategia została zawieszona na stronie www.archiwa.gov.pl oraz ogłoszona drukiem. Dokument ten był zgodny z działaniami Rządu RP związanymi z raportem *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, zawartym w *Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju – Polska 2030. Kalendarz realizacyjny*. W przyjętych dziewięciu strategiach „dziedzina archiwalna” włączona została do *Strategii rozwoju kapitału społecznego*, koordynowanej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Opracowanie *Strategii Archiwów Państwowych na lata 2010-2020* i jej idea miała na celu: budowanie w archiwach państwowych nowoczesnych systemów kontroli zarządczej (czyli systemu zgodnego z systemem zarządzania ryzykiem); opracowanie i stosowanie celów operacyjnych i mierników zgodnych z budżetem zadaniowym; wyznaczenie kierunków działania archiwów państwowych zgodnych z obowiązującym prawem; zwiększenie efektywności funkcjonowania archiwów państwowych oraz dostatecznym reagowaniu archiwów na zmieniającą się rzeczywistość w okresie trwającej dekady.

Strategia miała na celu budowę więzi archiwów ze społeczeństwem i aktywizować do działań zmierzających do lepszego przepływu informacji oraz zwiększać efektywność funkcjonowania archiwów państwowych. Celem *Strategii* było również wzmocnienie pozycji archiwów wśród innych instytucji kultury oraz wzrost znaczenia archiwów w funkcjonowaniu państwa i życiu społeczeństwa. Zapisy w niej zawarte zgodne były również z polityką archiwalną realizowaną w ramach Unii Europejskiej²⁴. Aby powyższe móc realizować każdy sektor finansów publicznych musi mieć określoną *misję i wizję*, czyli inaczej mówiąc swój cel istnienia. Taki cel istnienia został właśnie określony w ogłoszonej w 2010 roku *Strategii Archiwów Państwowych na lata 2010-2020*²⁵.

Misja archiwów została określona jako trwałe zachowanie świadectw przeszłości i zapewnienie do nich po-

I. Mamczak-Gadkowskiej i K. Strykowski, Poznań 2015, s. 29-47.

24 Zob.: *Raport o archiwach w Unii Europejskiej. Pogłębiona współpraca archiwalna w Europie. Plan działania*, red. nauk. A. Biernat, W. Stępnia, V. Urbaniak, Warszawa 2012.

25 *Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010-2020*, Warszawa 2011. Dostępna również na www.archiwa.gov.pl (dostęp 13.10.2020r.).

wszechnego dostępu w celu wspierania rozwoju państwa i społeczeństwa obywatelskiego²⁶. Natomiast wizja działalności archiwów obejmowała: zapewnienie każdemu obywatelowi przyjaznego, ciągłego i bezpiecznego dostępu, w dowolnym miejscu i czasie, do zgromadzonych w archiwach zasobów informacji; inspirowanie i wspieranie sektora publicznego w dziedzinie zarządzania dokumentacją utrwaloną w każdej postaci, w celu zabezpieczenia źródeł pamięci historycznej, a także interesów państwa i obywateli; kreowanie i wspieranie przedsięwzięć edukacyjnych służących poznaniu i zrozumieniu przeszłości narodu, państwa, społeczności lokalnych i poszczególnych obywateli a także wzmacnianie potrzeby uczestnictwa w kształtowaniu dziedzictwa narodowego; uświadczenie obywatelom znaczenia zasobu archiwalnego oraz możliwości wszechstronnego jego wykorzystania, a także stałe dostosowywanie archiwów do zmieniającego się otoczenia i jego potrzeb²⁷. Aby móc zrealizować zadania nakreślone przez *misję i wizję*, w *Strategii* zawarte zostały cztery cele strategiczne i cele operacyjne, weryfikowane następnie określonymi miernikami wyrażonymi w konkretnych jednostkach miar. W przypadku funkcji edukacyjnej archiwów zagadnienia te znalazły odzwierciedlenie w *Strategii* następująco:

- Pierwszy cel strategiczny – *Zaspokajanie informacyjnych potrzeb społeczeństwa* ma określone następujące cele operacyjne: udostępnianie zasobu archiwalnego on-line; udostępnianie ewidencji archiwalnej on-line; przygotowanie archiwaliów do udostępniania on-line; rozwijanie systemu informacji o zasobie archiwalnym; udostępnianie bezpośrednio i pośrednio zasobu archiwalnego; doskonalenie jakości usług świadczonych przez archiwa państwowe²⁸.
- Drugi cel strategiczny – *Budowanie wizerunku archiwów państwowych jako nowoczesnych i przyjaznych instytucji, aktywnie uczestniczących w procesie edukacji społeczeństwa otwartego* ma określone następujące cele operacyjne: popularyzacja i promocja wiedzy

o archiwach, ich zasobach i działalności; prowadzenie działalności edukacyjno-naukowej na rzecz budowania kapitału społecznego; publikowanie wydawnictw z zakresu historii i archiwistyki; rozpoznawanie potrzeb społeczeństwa w zakresie korzystania z oferty archiwów państwowych²⁹.

Realizacją powyższych celów strategicznych i operacyjnych wyrażonych stosownymi miernikami, zajmują się pracownicy powołani m.in. do zadań z zakresu realizacji funkcji edukacyjnej archiwów. W strukturach archiwów państwowych powołano najczęściej jednoosobowe stanowiska pracy, których podstawowym zadaniem jest podejmowanie działań z zakresu edukacji (najczęściej przez popularyzację). Na zadania jakie mają oni realizować, formy i metody pracy oraz kwestie ich przygotowania zawodowego (w tym pedagogicznego) zwrócono uwagę podczas obrad V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, jakie miały miejsce w Olsztynie w 2007 roku³⁰. Dyskusja ta, jak i opracowanie *Strategii* spowodowało, że funkcja edukacyjna archiwów stanowi obecnie jedno z najważniejszych zadań jakie realizują archiwa państwowe. Według *Sprawozdania z działalności Archiwów Państwowych* w 2020 roku, pracownicy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i archiwów państwowych, w ramach realizacji funkcji edukacyjnej, uczestniczyli w 98 krajowych konferencjach naukowych. Podczas obrad wygłosili łącznie 110 referatów i komunikatów³¹. Niezależnie od powyższej działalności archiwa państwowe wydały drukiem 118 publikacji. Będąc zarazem animatorem życia kulturalnego

26 Tamże, s. 11. Jest ona zgodna z zapisami nowej *Strategii rozwoju Archiwów państwowych na lata 2021-2030*, która została ogłoszona 21.10.2021r. przez dr. Pawła Pietrzyka – Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w Augustowie.

27 Tamże, s. 12.

28 Tamże, s. 13-17.

29 Tamże, s. 18-20. Oprócz dwóch wymienionych powyżej archiwów realizują jeszcze dwa cele strategiczne, a mianowicie: *Zapewnienie efektywności zarządzania dokumentacją, w tym dokumentem elektronicznym, w podmiotach wykonujących zadania publiczne* oraz *Zapewnienie właściwych warunków gromadzenia i trwałego przechowywania zasobu archiwalnego w postaci tradycyjnej i cyfrowej*.

30 Zob.: W. Chorążyczewski, *Archiwista przyszłości – edukator i autopromotor w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn 6-8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 45-53; A. Cieślak, *Edukacyjne funkcje archiwów – trudna misja w trudnej rzeczywistości*, [w:] *Archiwa w nowoczesnym...*, s. 105-108.

31 *Sprawozdanie z działalności Archiwów Państwowych w 2020 roku*, Warszawa 2021, s. 51 i n. www.archiwa.gov.pl (dostęp 13.10.2021r.). Co prawda wskazane mierniki są niższe niż w latach ubiegłych, ale związane jest to bezpośrednio z pandemią SARS-CoV-2, co wpłynęło na ograniczenie niektórych form działalności, np. konferencji czy warsztatów.

go w regionie oraz popularyzując wiedzę o historii lokalnej, w archiwach opublikowano łącznie 276 artykułów, notatek, biogramów itp. Dużym zainteresowaniem społecznym cieszył się m.in. ogólnopolski projekt pod nazwą „Archiwa Rodzinne Niepodległej”.

Archiwa realizując zarówno ustawowe jak i statutowe zadania, współpracują efektywnie od wielu już lat z placówkami nauki i kultury. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim muzea. Obok nich, współpraca nawiązywana jest z domami kultury oraz gminnymi ośrodkami kultury, w ramach partnerstwa w podejmowanych projektach. Obok wymienionych powyżej zadań realizowanych w ramach funkcji edukacyjnej archiwów, niemal każdemu przedsięwzięciu w formie prelekcji, odczytów, czy inscenizacji towarzyszą często wystawy źródeł archiwalnych z zasobu archiwum, pokazy dokumentów czy prezentacje multimedialne. W szczególności te ostatnie chętnie są wykorzystywane jako forma popularyzacji zasobu, podczas licznie wygłaszanych wykładów, odczytów oraz zajęć warsztatowych. Omawiając funkcje edukacyjne archiwów, obok działalności naukowej, wydawniczej i edukacyjnej, nie należy zapominać o popularyzacji zasobu poprzez bezpośrednie udostępnianie archiwaliów użytkownikom oraz realizację kwerend o różnorodnym charakterze.

Ostatnim zagadnieniem z zakresu udostępniania, jest pośrednie udostępnianie zasobu i informacji o zasobie za pomocą kanałów elektronicznych. Strony internetowe archiwów zawierają najczęściej kilka zakładek służących informacyjnym potrzebom społeczeństwa. Do najważniejszych i najchętniej odwiedzanych zaliczyć należy: kronikę wydarzeń, wystawy on-line, publikacje, dokumentacja osobowo-płacowa. W zakładkach tych zamieszczane są informacje zarówno o przedsięwzięciach, w których biorą udział pracownicy lub realizowane są przez archiwa, publikacje pracowników w formie elektronicznej, dostęp do baz danych jak też i wystawy cyfrowych kopii dokumentów pochodzących z zasobu.

Podsumowanie

Omówiona powyżej, w dużym zarysie funkcja edukacyjna archiwów w oparciu o podstawy prawne pokazuje, że działalność na tym polu stanowi obecnie jedno z naj-

ważniejszych zadań realizowanych w toku codziennej pracy. Archiwa stają się powoli instytucjami otwartymi na coraz szersze potrzeby informacyjne społeczeństwa, także realizowaną we współpracy z jednostkami samorządu terytorialnego. Jako instytucje nowoczesne, wykorzystują coraz śmielej nowe nośniki i formy przekazu informacji. Coraz częściej sięgają również po inne formy popularyzacji zasobu archiwalnego. Pozostaje mieć nadzieję, że z czasem te specyficzne w swoim działaniu instytucje znajdą należne im miejsce w świadomości ogółu społeczeństwa, nie tylko w wymiarze ogólnopolskim ale i regionalnym.



Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego powstał w 2015 r.
Jest państwową jednostką budżetową podległą MSWiA.
Działa na rzecz dalszej profesjonalizacji samorządu terytorialnego i administracji publicznej.

EKSPERTYZY NIST, ul. Zielona 18, Łódź 90-601
Sekretariat tel. +48 42 633 10 70
e-mail: sekretariat@nist.gov.pl